

COVID-19'un Türkiye'nin Dış Ticaretine Etkisi

Araştırma Makalesi /Research Article

İrem PELİT¹

Esmâ IRMAK²

ÖZ: 2019 Aralık ayında Çin'in Wuhan eyaletinde görülen, Dünya Sağlık Örgütü'nün pandemi olarak adlandırdığı Covid-19 dünyayı etkisi altına almış ve ülke ekonomilerini zarara uğratmıştır. Salgının solun yoluyla bulaşması nedeniyle; insan sağlığına olumsuz etkilerini azaltmak için, hükümetlerce alınan yasaklar ve önlemler, dış ticaretinde negatif yönde ilerlemesine yol açmıştır. Küresel çapta arz-talep dengesizliği yaratarak üretim ve tüketimin daralmasına neden olmuş, ithalat ve ihracat durma noktasına gelmiştir. Bu olumsuzluklar neticesinde de küresel tedarik zinciri sekteye uğramıştır. Ülkelerin gelişmişlik seviyelerinin önemi kalmamıştır. Bu sürecin ne kadar devam edeceği belirsizliğini korumaktadır. Bu çalışmada, 2020 yılının Mart ayında Türkiye de ortaya çıkarak etkisini göstermeye başlayan Covid-19'un, Türkiye'nin dış ticaret hacmine etkisinin tespit edilmesi ve geleceğe yönelik politika önerileri yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Covid-19, Dış Ticaret, Büyüme, Türkiye, İthalat, İhracat

Jel Kodları: F1, F41, O4

The Effect of COVID-19 on Foreign Trade in Turkey

ABSTRACT: Covid-19, which was seen in the Wuhan province of China in December 2019 and named as a pandemic by The World Health Organization affected the World and damaged the country's economies. Due to the transmission of the epidemic through breathing; prohibitions and measures taken by governments to reduce their negative effects on human health have led to a negative progress in foreign trade. By creating a global supply-demand imbalance, it caused contraction in production and consumption, imports and exports came to a standstill. As a result of a negativities, the global supply chain has been disrupted. The level of development of the countries does not matter anymore. It remains unclear how long this process will continue. In this study, it is aimed to determine the effect of Covid-19, which started to show its effect by emerging in Turkey in March 2020, on Turkey's foreign trade volume and to give suggestions for the future.

Keywords: Covid-19, Foreign Trade, Growth, Turkey, Import, Export

JEL Codes: F1, F41, O4

Geliş Tarihi / Received: 12/01/2022

Kabul Tarihi / Accepted: 11/04/2022

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Çağ Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu, Dış Ticaret Programı, irempelit@cag.edu.tr, orcid.org/ 0000-0003-4299-4691.

² Dr. Öğr. Üyesi, Çağ Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu, Dış Ticaret Programı, esmairmak@cag.edu.tr, orcid.org/ 0000-0002-1956-0548.

1. Giriş

Yeni Koronavirüs pandemisi (Covid-19), SARS-COV-2 virüsünden ortaya çıkan, Çin'in Vuhan Kentinde 2019 Aralık ayının sonlarında duyurulan, solunum yolu şikayetleri (ateş, öksürük, nefes darlığı) gibi semptomlar gösteren şüpheli vakalarda yapılan araştırmalar kapsamında 13 Ocak 2020'de tanımlanan bir virüstür (Sağlık Bakanlığı, 2021a).

Covid-19 sosyal, psikolojik ve iktisadi alanda birçok ciddi sıkıntılara sebep olarak dünya genelinde çok yönlü bir krize neden olmuştur. Çin'in dünya kamuoyunu bilgilendirmede geç kalması ve ulaşım imkanlarının kolaylaşması nedeniyle salgın hızla yayılmıştır. Covid-19'un tarihte yaşanan tüm küresel finansal krizlerden ve salgınlardan çok daha fazla yıkıcı etkileri olduğu görülmektedir. Pandeminin yayılma hızına bağlı olarak küresel ekonominin (tedarik zincirleri, üretim, istihdam vb.) kalıcı zararlara uğramaması amacıyla küresel çapta büyük ölçekli mali ve finansal tedbirler uygulamaya konulmuştur. Birçok ülkede seyahat kısıtlamaları ve engelleri, sokağa çıkma yasakları vb. önlemler uygulanmaya başlanmıştır. Bu yasaklar ve önlemler neticesinde, dünya genelinde ekonomik aktiviteler yavaşlamıştır (Ateş, 2021: 617-627). Bunun sonucunda hizmetler, sanayi, turizm, iç ticaret, dış ticaret, küresel ekonomi bağlamında negatif ivme kazanmıştır.

Salgınla mücadele kapsamında en çok etkilenenler arasında ilk sıralarda yer alan dış ticaret faaliyetlerindeki durgunluk yapılan ticaretin miktarına bağlı olarak ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Bu bilgiler doğrultusunda, çalışmada Türkiye Dış Ticareti 2018: 1- 2021: 10 döneminde ithalat ve ihracat rakamları karşılaştırılarak; Covid-19'un hem Türkiye'ye etkisini hem de salgının boyutlarını ortaya koymak amaçlanmıştır.

2. Literatür

Çalışmanın bu kısmında Covid-19'un Türkiye Ekonomisi ve Dış Ticaretini etkisini araştıran çalışmalara yer verilmiştir. Bu çalışmalardan Adıgüzel (2020) çalışmasında, Covid-19'un Türkiye ekonomisine olan etkilerini analiz etmiş, incelenen değişkenlerde pandeminin olumsuz etkisi görülmüş ve pandeminin GSYH rakamlarında 400-675 milyar TL arası bir kayıp yaratabileceği tahmininde bulunulmuştur.

Ay (2021), Covid-19 salgınının Türkiye ihracatını üzerine etkilerini incelemiş, etkisinin, 2020 yılının ilk aylarında başladığına, Nisan ve Mayıs aylarında daralmanın zirve olduğu, Haziran ayında toparlanmaya girilmesi fakat yeni dalgalanmaların meydana gelmesiyle kısıtlayıcı tedbirlerin uygulandığına çalışmada değinilmiştir.

Gün ve Tutcu (2021), Covid-19'un turizm sektörüne etkisini nitel ve nicel verilerden faydalanarak incelemiş, araştırma sonucunda; Türkiye turizm sektörünün COVID-19 etkisiyle ağır yara aldığı ve Türkiye'nin turizmden elde

edilen gelirin ve Türkiye'ye yurt dışından gelen turist sayısı ile 2020 yılında 2019 yılına kıyasla ciddi bir düşüş göstermiş olduğu sonucuna varmıştır.

Akçacı ve Çınaroğlu (2020), çalışmasında; virüsün küresel etkilerini ekonomik, lojistik, dış ticaret ve e-ticaret bağlamında incelemiş, Covid-19 salgınının acil sağlık problemi olmasının yanı sıra ekonomilerin çökmesine, ihracat ve ithalatın azalmasına, lojistik bağlamda ulaştırma çeşitlerinin olumsuz etkilenmesine kadar birçok sektörünü olumsuz etkilediğini ve Covid-19 salgınının tüketicilerin alışkanlıklarını önemli ölçüde değiştirdiğine vurgu yapmıştır.

Jean (2020), Covid-19 salgınının uluslararası ticarete etkisinin ağır olacağını vurgulamış ve kamu politikalarının ve ticaret kurallarının eşzamanlı olması gerektiğini belirtmiştir.

Espitia vd. (2020), Covid-19 vakaları ile gelişmiş ülkelerin sağlık krizini çözmek için ticaret politikalarını araştırmış, ihracat kısıtlamaları ile tedarik zincirinin bozulması fiyatların arttığını, ithalatta uygulanan tarifeler ve kısıtlamalar ile önemli ürünlerin dolaşımının aksadığını ifade etmiştir.

Kizilov (2021), 2020'nin ilk dokuz ayına ilişkin verilerine dayanarak gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin gsyih, ithalat, ihracat farklılıklarını incelemiş; gelişmiş ülkelerde ticaret dengesinin daha pasif, gelişmekte olan ülkelerde daha aktif hale geldiğinin sonucuna varmış ve G7 ülkeleri arasında borç yükünün en düşük olması nedeniyle Almanya ekonomisinin esnek bir şekilde adapte olabildiğine dikkat çekmiştir.

Sarkodie ve Owusu (2021), çevre, sağlık ve ekonomik kalkanma arasında bir denge lduğunu ortaya koymak amacıyla, Covid-19'un ilerleyici verileri arasında sınırlı olsada amprik olarak değerlendirmiş ve sonuç olarak; hayati öneme sahip olan ulaşım, havacılık ve sanayi gibi sektörlerdeki kapanma ve yasakların çevre kirliliğinin önüne geçtiğinin, hayat kurtarma pahasına sağlık sektörünün iyileştirildiğinin, bu sonuçlar bağlamında büyük ekonomik kayıplar yaşandığının sonucuna varmıştır. Ekonomik kaybı kurtarmak için birincil ekonomik sektörlerin yeniden başlatılarak, ülkeler arasında yeniden toparlanma etkisinin ortaya çıkabileceğinin öngörüsünde bulunmaktadır.

Soylu (2020), Mayıs 2020 itibariyle salgının Türkiye ekonomisindeki etkilerini makroekonomik düzeyde incelemiş ve salgının etkilerini azaltmak için uygulanan genişletici maliye ve para politikalarının, salgının Türkiye ekonomisinde meydana gelen daralmaları azaltabileceği konusunda tahminlerde bulunmuştur.

Yıldırım (2021), Covid-19'un sebep olduğu ticaretteki aksamaları belirleyebilmek için istatistiksel yöntemle değerlendirmelerde bulunmuş ve Türkiye gibi ithalata bağlı ülkelerin dış ticaretinin Covid-19'dan olumsuz etkilendiğinin ve daha sıkı politikaların uygulanması gerektiği sonucuna varmıştır.

Literatür incelendiğinde bu kapsamda yeterli sayıda güncel bir çalışmanın olmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca analiz sonuçlarına göre; önerilerde bulunulacaktır.

3. Covid 19'un Türkiye'deki Seyri ve Ortaya Çıkan İnsani Kriz

Türkiye Sağlık Bakanı, 02.03.2020 tarihine kadar 940 şüpheli vakaya test uygulandığını ve tamamının negatif olduğunu kamuoyuna duyurmuştur. Ardından Türkiye'nin 11 Mart 2020 tarihinde bildirdiği ilk vakanın ise erkek bir hasta olduğu ve virüsün Avrupa temaslı olan birinden geçtiği bildirilmiştir. Türkiye'de ilk vakanın bildirildiği gün, 114 ülkede 118.000'den fazla vaka ve 4.291 ölüm ilan edilmiş ve Dünya Sağlık Örgütü tarafından uluslararası pandemi olarak ilan edilmiştir. İlk vaka bildirildikten altı gün sonra 17 Mart'ta Türkiye'de Covid-19 nedeni gerçekleşen ilk ölümün, 89 yaşında, Çin temaslı bir çalışanından enfekte olan bir erkek hasta olduğu bildirilmiştir (TUSEB, 2021).

Tablo 1'de Mart 2020 tarihinden 2022 Mart tarihine kadar; Türkiye'ye ait vaka sayısı, iyileşen hasta sayısı, vefat sayısına ilişkin veriler üç aylık olarak sunulmuştur. Tablo 1'de zaman içerisinde vaka artış hızının yükselen trende sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 1: Covid-19'un Türkiye'deki Seyri

Tarih	Toplam Vaka Sayısı	Toplam İyileşen Hasta Sayısı	Toplam Vefat Sayısı
Mar 2020	99	0	1
Haz 2020	164.769	128.947	4.563
Eyl 2020	271.705	245.929	6.417
Ara 2020	506.966	409.320	13.936
Mar 2021	2.711.479	2.578.181	28.638
Haz 2021	5.256.516	5.124.081	47.656
Eyl 2021	6.412.277	5.852.381	57.000
Ara 2021	8.820.144	8.350.484	77.038
Mar 2022	14.775.634	14.667.968	97.666

Kaynak: Sağlık Bakanlığı, 2021b

Türkiye, salgının yayılma hızının önüne geçebilmek adına; 22 Ocak 2020 tarihinde Wuhan, artış gösteren hasta sayısına göre sırasıyla, Çin, İran, Irak, Güney Kore ve İtalya'ya daha sonra Almanya, Danimarka, İspanya, Norveç, Avusturya, Belçika, İsveç ve Hollanda ve Fransa'ya olan uçuşları durdurmuştur (Gümüş, 2020: 548-560).

Kalabalık toplulukların bir araya gelerek gerçekleştirdiği tüm faaliyetler ya ertelenmiş ya da iptal edilmiştir. Önce okullarda eğitim ve öğretime ara verilmiş, salgının yayılma şiddetine göre tamamen online eğitime geçiş olmuştur. İnsanların sosyal mesafe kurallarına uymaları ve maske takmaları mecburi hale gelmiştir ve kurallara uymayanlara karşı çeşitli cezalar uygulanmıştır. Vaka ve ölüm sayılarının azalmadan artışına dikkat çekilerek, yarı ve tam karantina uygulamaları gerçekleştirilmiştir. Vatandaşların korunabilmesi için; risk altındaki yaşlara sokağa çıkma yasağı getirilmiş ve kademeli olarak tedbirler arttırılmıştır. Camiiler, lokantalar, kıraathaneler, kafe-restoranların faaliyetlerine ara verilmiş veya paket servis ile hizmetlerine devam etmişlerdir. Hükümet çeşitli kesimlere yardımcı olmak amacıyla destek paketleri açıklamalarında bulunmuştur. Bunlara karşın pandemi sürecinde çeşitli sektörlerin ise iş yükü ve mesai artmıştır. Örneğin; paketleme, kargo servisleri, lojistik firmaları, internet aracılığıyla gerçekleştirilen siparişleri sahiplerine ulaştırabilmek için yoğun mesai harcamışlardır.

Hükümetler tarafından alınan önlemler ve salgının ne zaman sona ereceğinin belirsizliği nedeniyle, insanların psikolojik sağlığını olumsuz etkilediğini gösteren çalışmalar mevcuttur. Covid-19'un yayılma hızına ve tüm dünyanın risk altında olması sebebiyle, virüsün küresel bir travmaya dönüşmüş olduğu görüşü ifade edilmişti (Bozkurt vd. 2020: 304-318). Ayrıca; pandemi kaynaklı yaşanan ölüm oranının binlerce kişiyle sonuçlanması üzerine bazı ülkeler, Covid-19 tedbirlerine karşı protesto eden gösteriler yapılmıştır.

Tüm yaşanan sıkıntılar bağlamında, Covid-19'un sadece sağlık problemi değil, aynı zamanda "İnsani Güvenlik" ve dahası "Küresel İnsani Güvenlik" sorunu olduğu düşünülmektedir. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın (UNDP) 1994 yılındaki İnsani Gelişme Raporuna göre, İnsani güvenlik sorunu, yedi kavramdan (sağlık, ekonomik, gıda, bedensel, çevresel, toplumsal ve politik güvenlik) oluşmaktadır.

Küresel insani güvenlik sorunu ülkenin ulusal sınırları dışına çıkarak insani güvenliği küresel çapta zarara uğratan sıkıntılar olarak literatüre geçmiştir. Maalesef Covid-19 un, 'İnsani Güvenliği' kapsamında yer alan yedi kavramın altısını olumsuz etkilemesiyle karşı karşıya kalınmıştır. Çevresel güvenlik hariç; ekonomik, gıda, sağlık, bedensel, toplumsal ve politik güveniktir (Sülkü vd.,2021: 345-372). WHO Genel Sekreteri, Covid-19 ile mücadele için yaşamın doğal dengeleriyle gerçekleştirilebilmesi için yalnızca Sağlık Bakanlığının değil aynı zamanda kamunun tüm birimlerinin de eşzamanlı olarak faaliyet göstermesi gerektiğini vurgulamıştır. (WHO, 2020). Bu bağlamda Covid-19 ile mücadele kapsamında ülke içerisindeki tüm birimlerin eşgüdümlü hareketinin ve ülkelerarası iş birliği ve koordinasyonun önemi ortaya çıkmıştır (Borrell, 2020).

4. COVID-19'un Dünya Ekonomisi ve Dış Ticarete Etkisi

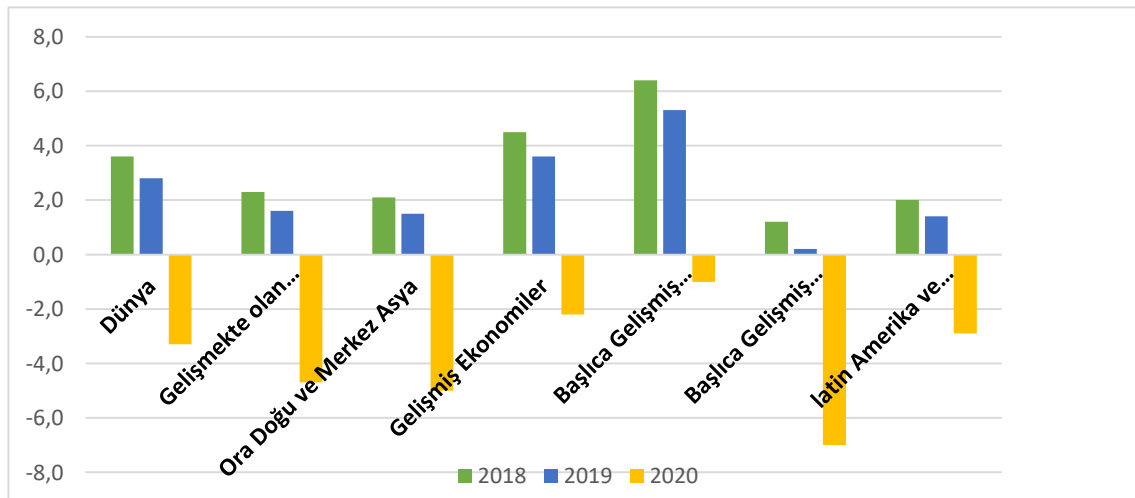
Dış ticaret engellerinin artışı, güven endekslerindeki düşüşler, ABD ile Çin arasındaki ticaret anlaşmazlıkları, AB-İngiltere arasındaki anlaşmazlıklar, küresel çapta siyasi, ekonomik belirsizlikler, gelişmekte olan ülkelerin iktisadi dertleri ve üzerlerinde taşıdıkları riskler, gelişmiş ülkelerin yapısal faktörleri; 2019 da ulaşılabilecek ekonomik büyümeyi zayıflatmıştır. Büyük güç olarak adlandırılan ABD ile ilişkilerin veya diğer ülkeleri içeren sıkıntıların getirisi üretim ve ticarete engel olarak dünya ekonomisinin karşısına çıkmaktadır. Dünya büyüme oranı 2019 yılında, bir önceki yıla göre %0,6 oranında azalarak %2,8 olarak gerçekleşmiştir (TOBB, 2021a: 3).

Covid-19 pandemisinin neden olduğu ekonomik etkiler nedeniyle 1929'deki "Büyük Buhan"dan bugüne kadar yaşanan en büyük kriz olduğu düşünülmektedir (Işık, 2021: 135-158).

Daha da ötesi 2019 sonu- 2020 ilk ayları itibariyle pandemi sebebiyle, çok hızlı ve önu kapalı bir belirsizliğe girilmiştir. Pandeminin yarattığı kriz, küresel finansal ilerlemenin ışığını söndürmüş, küresel ekonomiye ek olarak kayıt dışı ekonomiyi de daralma noktasına getirmiştir.

Salgının dünya çapında hızla yayılmasının önüne geçilebilmesi adına, aşı denemelerinin gerekli testleri tamamlanamadan dünya nüfusunun kullanımına sunulmuştur. Aşılmanın yaygınlaşması neticesinde de 2022 yılı itibariyle salgının son bulacağı umudu olsada, virüsün yeni dalga ve varyantları gerçek fotoğrafı yansıtmaktadır. Birçok ülkede vaka sayıları artmaya devam etmektedir. Ülkeler sağlık harcamalarına destek vererek sağlık krizinden kaçınmalıdırlar. Bu nedenle küresel iş birliği gerekmektedir. İş birliği neticesinde küresel ekonominin %4,4 büyüebileceği tahmin edilmektedir (TOBB, 2021b:4).

Grafik 1: Seçilmiş Ülke Gruplarına Göre Büyüme Oranları

Kaynak: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği

Grafik 1'e bakıldığında; Dünya ekonomisinde 2018 yılında yaşanan ekonomik büyüme 2019 yılında yerini yavaşlamaya bırakmıştır. 2018 yılında %3,6, 2019 yılında nispeten küçülerek %2,8, 2020 yılında % 3,3 küçülme gerçekleşmiştir.

Covid-19 ile birlikte tarihte yaşanan ekonomik sıkıntıların ötesinde gerilemenin meydana geldiği görülmektedir. Yaşanan küresel finansal krizlerde daha çok imalat sektörleri etkilenirken, günümüzde yaşadığımız pandemi döneminde virüsle mücadele kapsamında hizmet sektörleri daha çok etkilenmiştir.

Ülke grupları bazında incelendiğinde gelişmiş ekonomiler %4,7, gelişmekte olan ekonomiler %2,2, G7 ülkelerinde %5'lik düşüş meydana gelmiştir.

Dünya ticaret Örgütü, 2020 yılı itibarıyla Dünya ticaret hacminde %13 ile %32 arasında bir düşüş beklediğini, bu tahmin düşüklüğünün oranı ve aralığı açısından Covid-19'un Dünya ticaret hacmine verdiği şiddetli darbe ve yaşanacak belirsizlikleri öngörmüştür (Jean, 2020: 135-139).

Tablo 2: Dünya Ticaret Değişim Hızı (%)

Ülke Grupları/Ülkeler	2018	2019	2020
Dünya Ticaret Hacmi	3,9	0,9	-8,5
Dünya İhracat Hacmi	3,7	1	-8,1
Gelişmiş Ekonomiler	3,6	1,3	-9,5
ABD	3	-0,1	-13
Euro Bölgesi	3,7	2,5	-9,7
Almanya	2,5	1	-10,2
Fransa	4,7	1,8	-16,3
İtalya	2,1	1,6	-13,8
İspanya	2,3	2,5	-20,9
Yunanistan	8,8	7,5	-25,7
Japonya	3,8	-1,4	-12,3
Kanada	3,7	1,3	-9,9
Birleşik Krallık	3	2,7	-16,7
Başlıca Gelişmiş Ekonomiler (G7)	3,1	0,7	-12,9
Gelişmekte Olan Ekonomiler	3,9	0,5	-5,9
Rusya	5,1	-3,4	-7,9
Türkiye	9,8	7,9	-18
Gelişmekte Olan Asya Ekonomileri	4,5	0,4	-2,1
Çin	3,7	0,8	2
Hindistan	4,8	-2,1	-8
Asean	6	-0,2	-7,7
Latin Amerika ve Karayipler	3,1	0,2	-9,3
Brezilya	3,5	-1,6	-1,3
Meksika	6	1,5	-7,9
Orta Doğu ve Merkez Asya	0,4	-1,7	-9,9

Kaynak: IMF, World Economic Outlook, April 2021a: 141.

Ülkeler salgının etkilerinin yaşanmaya başlamasıyla birlikte iç dinamiklerdeki deformasyonlarla uğraşırken, öte yandan dış ticaret sıkıntılarıyla da mücadeleye başlamışlardır. Neticede, ithalat ve ihracat verilerinin ortalamasını gösteren küresel mal ticaret hacmi, 2019 yılında %0,1 kadar kayba uğramış, pandeminin etkisi altına aldığı 2020 yılında %-8,5 oranında hızlı bir düşüş yaşanmıştır.

Tablo 2 ve 3'e bakıldığında; 2020 yılında Dünya ticaret hacmindeki deki %-8,5'lik düşüşün, yılın 2. çeyreğindeki kısıtlamalar ve yasaklar nedeniyle meydana geldiği söylenebilir. Tablo 2 ve 3 incelendiğinde pandeminin talepteki zayıflamaya neden olmasıyla ihracat ve ithalat keskin düşüşler yaşamış ve ticaret hacmi kan kaybına uğramıştır. Ayrıca Asya Bölgesi'nin daha dirençli olduğu da görülmektedir. Çin' in bu dönemde salgına karşı ihtiyaç duyulan ürün gruplarında ihracat başarısı sağladığı bilinmektedir.

Tablo 3: Dünya Ticaret Değişim Hızı (%)

Ülke Grupları/Ülkeler	2018	2019	2020
Dünya Ticaret Hacmi	3,9	0,9	-8,5
Dünya İthalat Hacmi	4,1	0,7	-8,9
Gelişmiş Ekonomiler	3,7	1,7	-9,1
ABD	4,1	1,1	-9,3
Euro Bölgesi	3,8	3,8	-9,4
Almanya	3,7	2,6	-9
Fransa	3,2	2,6	-11,5
İtalya	3,4	-0,7	-12,6
İspanya	4,2	0,7	-16,8
Yunanistan	8,3	6,9	-14
Japonya	3,8	-0,4	-6,8
Kanada	3,4	0,3	-11,3
Birleşik Krallık	2,7	2,7	-18,1
Başlıca Gelişmiş Ekonomiler (G7)	3,7	1,4	-10,5
Gelişmekte Olan Ekonomiler	4,7	-1	-8,6
Rusya	2,7	2,8	-13,5
Türkiye	-8,4	-4,3	5,4
Gelişmekte Olan Asya Ekonomileri	6,9	-2,9	-5,9
Çin	6,7	-3,2	-1,5
Hindistan	4	-4,2	-15,4
Asean	8,5	-2,3	-10,3
Latin Amerika ve Karayipler	4	-1,4	-13,2
Brezilya	5,9	3,5	-7,7
Merkez Asya	6,4	-0,7	-15,5
Orta Doğu ve Merkez Asya	-1,2	-1	-15,1

Kaynak: IMF, World Economic Outlook, (April 2021b:142).

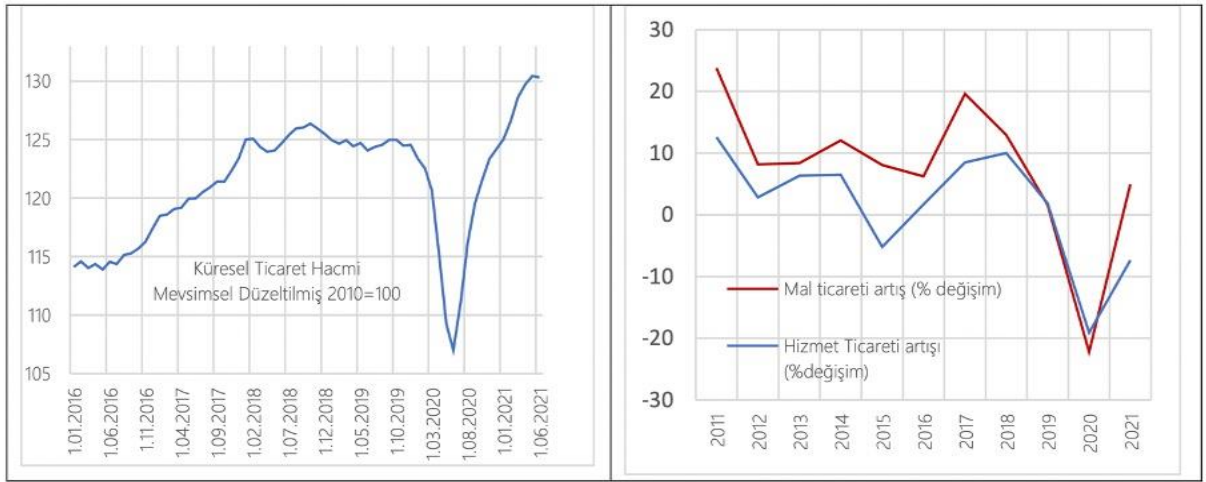
Grafik 2'ye göre, küresel ticaret hacminde, 2021 in ilk çeyreğinde 2020'nin ilk çeyreğine göre %10, 4. çeyreğe göre %4 artış meydana gelmiştir. 2021 yılının 2. çeyreğinde bir öncekine göre %1,3 artış göstermiştir.

2021 yılının ilk çeyreğindeki küresel mal ticaretinin önceki yılın ilk çeyreğine göre gerçekleşen %5,7'lik artışın, çeyreklik bazda son on yılda meydana gelen en yüksek artış olduğu bilinmektedir.

Grafik 3'e göre, küresel hizmet ticaretindeki artış, mal ticaretine göre daha düşük kalmaktadır. 2021 yılının ilk çeyreğinde salgın öncesi dönemin altında seyretmiştir. Karantina önlemleri ve ulaşım yasakları hizmet ticaretini fazlasıyla olumsuz etkilemiştir.

Grafik 2: Dünya Ticaret Hacmi

Grafik 3: Mal ve Hizmet Ticaret Akışı

Kaynak: T.C. Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2021a.

2021 yılı itibarıyla pandeminin devamında yayılmakta olan varyantlar nedeniyle bazı ülkelerde önlemler azalırken, bazı ülkelerde sıkı bir şekilde devam etmektedir. Aşılama programlarının aksama yaşanmamasına göre karantina kısıtlamalarının yumuşatılacağı ve ticaretin toparlanabileceği düşünülmektedir.

Diğer bir ihtimal olarak karantina kurallarına ve aşılana uyulmadığı takdirde, dünya genelinde salgın sürecinin uzayacağı, küresel ekonomi ve ticaretin toparlanmasının yaklaşık beş (5) yıl daha uzayabileceğini unutmamak gerekir (Taşkın, Akıncı, 2021: 749-771).

Ayrıca pandemiden sonra imalat sanayiine bağlı mal ticaretinin 'V' şeklinde toparlanacağı tahmin edilirken, hizmet ticaretinin 'L' şeklinde kısa vadede toparlanamayacağı öngörülmektedir (Mann, 2020: 81).

5. COVID-19'un Türkiye'nin Ekonomik Büyüme ve Dış Ticaretine Etkisi

Küresel ticaret savaşları, ekonomik durgunluk, FED'in faiz oranlarında değişiklik yapması, jeopolitik sıkıntılar gibi nedenlerle zaten küresel ekonominin 2020 için sıkıntılı olacağı tahminleri yapılmaktaydı. Covid-19 pandemisinin eklenmesiyle Türkiye bu durumda oldukça yoğun bir şekilde nasibini almıştır.

Türkiye ekonomisinde 2017 yılında başlayan düşüş eğilimi ile birlikte 2020 yılında ekonomik durgunlukla başlayan Türkiye Mart ayı itibariyle salgının etkilerini yaşamaya başlamıştır. Tablo 4'e göre, etkisini Avrupa ülkelerinden daha sonra göstermeye başladığı için ilk çeyrekte %4,4 büyüme ile başlamış, pandemi etkisinin yoğunlaşmasıyla birlikte 2. çeyrekte %-10,4 oranında oldukça fazla bir düşüş gerçekleşmiş, alınan teşviklerin etkisiyle toparlanma sürecine girmiştir (Serkaya, Baş, 2021:147-167).

Ekonomik zararı en aza indirebilmek için uygulamam mali ve finansal önlemler, politikalar, kredi kullanımları, yatırım harcamalarındaki artışlar toparlanmayı sağlayarak %6,3, 4. çeyrekte %6,2 büyüme kaydetmiştir. Buna rağmen 2. çeyrekteki sert düşüş yıllık büyüme oranını %1,8 oranında kapatmıştır. Bu istikrarsız ekonomik büyüme hiç şüphesiz ki yerini yüksek enflasyona bırakacaktır.

Tablo 4: Türkiye Büyüme Oranları (Bir Önceki Yılın Aynı Dönemine Göre Değişim %)

2018				2019				2020				2021			
1Ç	2Ç	3Ç	4Ç	1Ç	2Ç	3Ç	4Ç	1Ç	2Ç	3Ç	4Ç	1Ç	2Ç	3Ç	4Ç
7,5	5,8	2,5	-2,6	-2,5	-1,6	1	6	4,4	-10,4	6,3	6,2	7,3	21,9	7,5	9,1

Kaynak: T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2021b.

1990'larda Türkiye dış ticaret açığı verdikçe döviz ihtiyacında artış olmuş ve karşılanamadığı yıllarda ise döviz krizleri eşliğinde küresel ekonomik krizler meydana gelmiştir. Türkiye'nin ithalatı, yaşanan küresel finansal kriz yıllarındaki dalgalanmalar haricinde artış trendi içerisinde olmuş, ihracat yıllar itibariyle yükselmeler göstermiştir.

Dış ticaret dengesi istikrarlı bir şekilde açık vermiş, dış ticaret hacmi; ithalat ve ihracattaki artışlar nedeniyle yükselmiştir. İhracatın ithalatı karşılama yüzdesi genellikle dalgalı bir yapıdadır. Türkiye ihracatının en önemli problemi, çeşitli sektörleri ihracat yönlendirmeyi başaramamış olmasıdır. Bu bağlamda ihracatının belirli sektörlerde gerçekleşmesi de bir sıkıntı olarak ortaya çıkmaktadır (Saatçioğlu ve Kutlu, 2004: 141-155).

Ülke ekonomilerinin odağı olan dış ticaret, pandemi sürecinde arz-talep dengesizliği nedeni ile ve yöneticiler tarafından insan sağlığını koruyabilme hedefli olarak hayata geçen desteklerin arasında bulunmayışından dolayı toparlanması zor bir şekilde daralma yaşamıştır. Özellikle de sağlık ve gıda ürünlerine ulaşım zorluğu açısından küresel tedarik zinciri sektöre uğramıştır. Gıda ve tarım gibi emek yoğun üretim yapan sektörler pandemiden çok yoğun etkilenmişlerdir. Gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerin salgında ihracat sınırlamalarından fazlaca etkilendikleri vurgulanmıştır (Espitia vd., 2020: 925).

Türkiye açısından, uygulanan rekabetçi kur politikası ve TL'nin aşırı değer kaybetmesi neticesinde ihracatta artış yaşanması beklenmekteydi. Bu bağlamda acaba Türkiye pandemi sürecinde gelişmekte olan bir ekonomi olarak, başka ülkelere göre daha mı az etkilendi yoksa literatürde var olan çeşitli çalışmalar

neticesinde ortaya çıkan Türkiye ihracatının ithalata bağlı olduğu gerçeği ile toparlanması güç bir hale mi geldi? Türkiye dış ticareti pandemi öncesi 2018 yılı itibari ile 2021 son çeyreğine kadar ithalat ihracat verileri incelenecektir.

Covid-19 pandemisinin ilanından sonra, Türkiye’de dış ticaret faaliyetleri için alınan önlemler;

Gümrüklerde Çin’den gelen ithalat ürünlerin dezenfekte edilmesinden sonra girişine izin verilmesi ve artan bekleme maliyetleri. Tarım ve Orman Bakanlığı tarafından gelen hayvanların ülkeye girişinin yasaklanması. Koruyucu maske, dezenfektan, kolonya, gözlük ve kıyafetler, tıbbi steril malzemelerin ön izne bağlı ihracat listesine eklenmesi. Tıbbi malzemelerin (damar içi kateterler, cerrahi eldivenler, serum ve kan verme seti, diğer tıbbi cihazlar), gümrükleme kolaylığından faydalanmaları. Tıbbi ihtiyaçlar ithalatında alınan ek gümrük vergisi kaldırılmıştır. Covid-10 tedavisinde kullanılan tüm cihazların ithali ön izne tabii tutulmuştur. Gümrük kapılarından Türkiye’ye giren araç sürücülerinin Covid-19 kontrolleri yapılarak, araçlar dezenfekte edilmektedir. Salgının etkisinde olan bölgelerden geçmesi gereken sürücüler, Türkiye’ye giriş ve çıkışlarda 14 gün karantina altına alınmaktadırlar. Türkiye’ye Habur’dan giriş-çıkış yapılması gerektiğinde; kapı pandemi ilanından sonra yolculara kapatılmış yalnızca ticaret geçişleri için pandemi kontrolü altında yapılmaktadır. İhracatlar, gümrük kapısı haricinde konteyner ve sürücü değişimi ile temassız yapılmaktadır. Liman ve gümrüklerde gerekli evraklar, maske ve eldiven zorunluluğu olan görevliler tarafından dışarıdan teslim alınmaktadır (Oran ve Gökmen, 2021).

Sınırların kapatılarak, taşımacılık faaliyetlerinin yasaklandığı salgın döneminde; Covid-19’un etkilerinin sonucu olan mal ticaretindeki aksamaların maliyeti oldukça riskli görünmektedir (Oran ve Gökmen, 2021: 377-391). Alınana önlemlerinin çoğunun ticareti kısıtlayıcı olduğu görülmektedir.

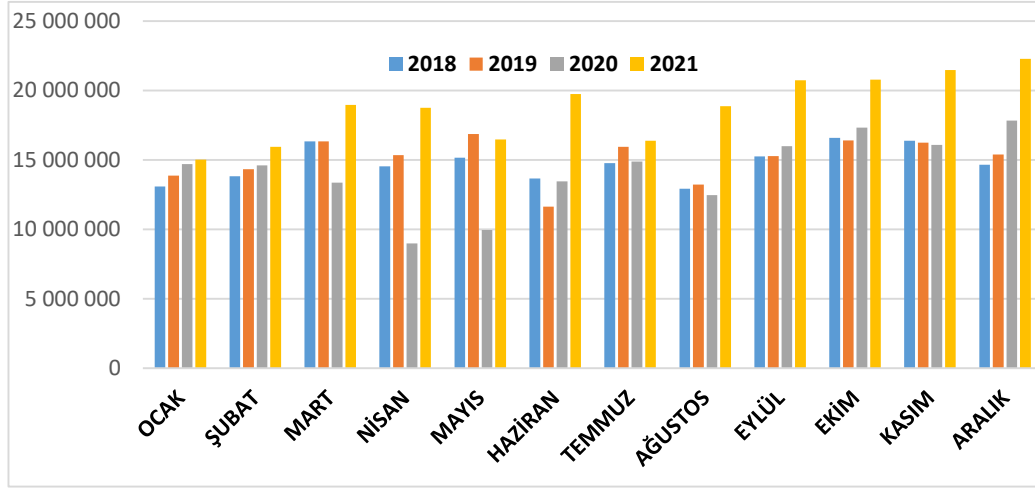
Pandemi Türkiye’ye AB ye göre daha geç geldiği için, etkilerini nispeten birkaç ay daha ertelemeli göstermeye başlamıştır. 2018-19 yıllarındaki sahip olduğu yükselme ivmesine rağmen, 2020 yılında pandeminin yayılma hızıyla orantılı bir şekilde düşüş yaşamıştır.

Grafik 4’te; ihracat rakamları bulunmaktadır. Türkiye’de 11 Mart 2020 de görülen ilk vakadan önce Ocak ayında 14,7 milyar dolar, Şubat ayında 14,6 milyar dolar olarak ihracatta şimdiye kadar ki en yüksek Ocak, Şubat performanslarını göstermiştir. Mart ve Nisan aylarında en düşük ihracat performansı yaşanmıştır. 2019 ile karşılaştırıldığında Mart, Nisan ve Mayıs aylarında %18, %41, %40 oranında düşüş sergilemiştir.

Kısıtlamaların adım adım yumuşatılması ve yaz aylarının gelmesiyle birlikte Haziran ayında artış rakamları kendini göstermeye başlamıştır. 2021 yılının ilk çeyreğine kadar devam etmiştir. 2021 yılı ile 2020 yılını karşılaştırıldığında Mart ayında artış göstermiş, verilerine ulaşabildiğimiz Kasım ayına kadar nispeten

dalgalı bir seyir içerisinde girmiş fakat 2020 yılına göre oldukça yüksek başarıyla bir ivme kazanmıştır.

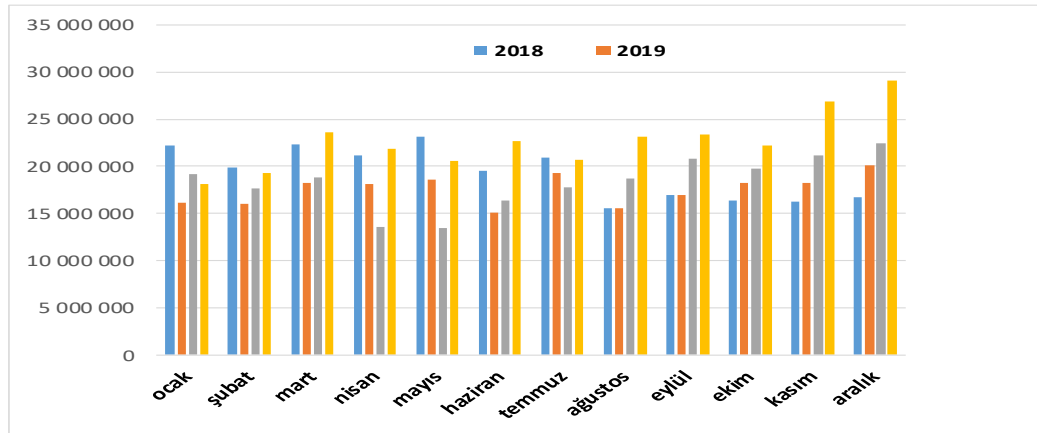
Grafik 4: Türkiye İhracatı (Bin ABD \$)

Kaynak: TÜİK, 2022a

Grafik 5'te; ithalat rakamları incelenmektedir. Pandeminin Türkiye'ye gecikmeli girmesinin etkisiyle 2020 Mart ayında, 2019 Mart ayına göre yaklaşık %10 artış göstermiştir. İkinci çeyrekte ise Mart ayına göre yaklaşık %15 daralma ile pandemi etkisini oldukça fazla göstermeye başlamıştır. İhracatta olduğu gibi düşüşün en çok olduğu aylar Nisan ve Mayıs aylarıdır. Nisan ayında %25 düşüşle 13.559.417 milyar dolar, Mayıs ayında %27 düşüş ile 13.393.633 milyar dolar olarak kayıtlara geçmiştir. Haziran ayından itibaren artış göstermeye başlamıştır. 2021 Kasım ayına kadar 2019 ve 2020 yıllarına göre oldukça yüksek bir seyir izlemiştir. Ekim ayında 22.229.981 milyar dolar olarak kayıtlara geçmiştir.

Grafik 5: Türkiye İthalatı (Bin ABD \$)

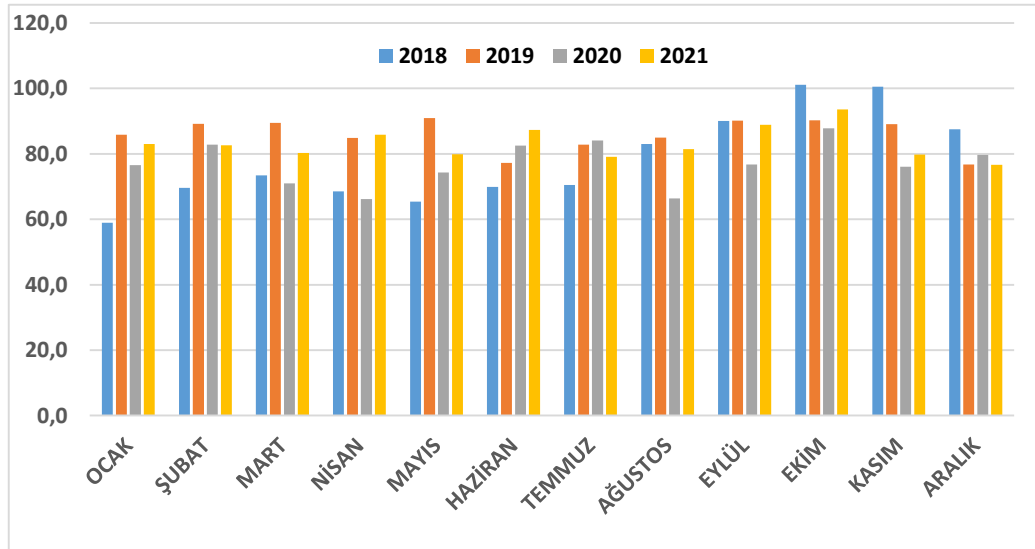
Kaynak: TÜİK, 2022b

Grafik 6'da; 2018-2021 yılları arasındaki ihracatın ithalatı karşılama oranları görülmektedir. Her ne kadar pandeminin Türkiye'ye geç girişinden dolayı dış ticaretin 2020 Mart ayından sonra etkisini göstermeye başladığı vurgulansa da, ihracatın ithalatı karşılama oranının 2019 Aralık ayında düşüş yaşamaya başladığı görülmektedir. Salgının kamuoyunda duyulmaya başlamasıyla birlikte Ocak ayında yaklaşık %81, Şubat ayında yaklaşık %83 olarak toparlanma girişiminde bulunmuş, Mart %71 ve Nisan %66 olarak en düşük seviyelerini yaşamış, Haziran ayında %83'e çıkmış, Ağustos ayı itibariyle düşüşe geçerek dalgalı seyrini sürdürmüştür.

İhracattaki daralmanın imalat sektöründe gerçekleştiğini, ithalattaki daralma ara (ham madde) mallarında gerçekleştiği ifade edilebilir. Bu bağlamda ihracatın ithalatı karşılama oranındaki daralmanın en belirgin özelliklerinden olduğu düşünülebilir (Soylu, 2020:169-185).

2021 yılının Ocak-Ekim döneminde ihracatın ithalatı karşılama oranının %84 olduğu bilinmektedir. Dış ticaret dengesi ise 2021 yılı Ocak-Ekim döneminde %-16,0 oranında azalarak 33 milyar 814 milyon dolar olarak kayıtlara geçmiştir (TÜİK, 2021d).

Grafik 6: Türkiye İhracatının İthalatı Karşılama Oranı %

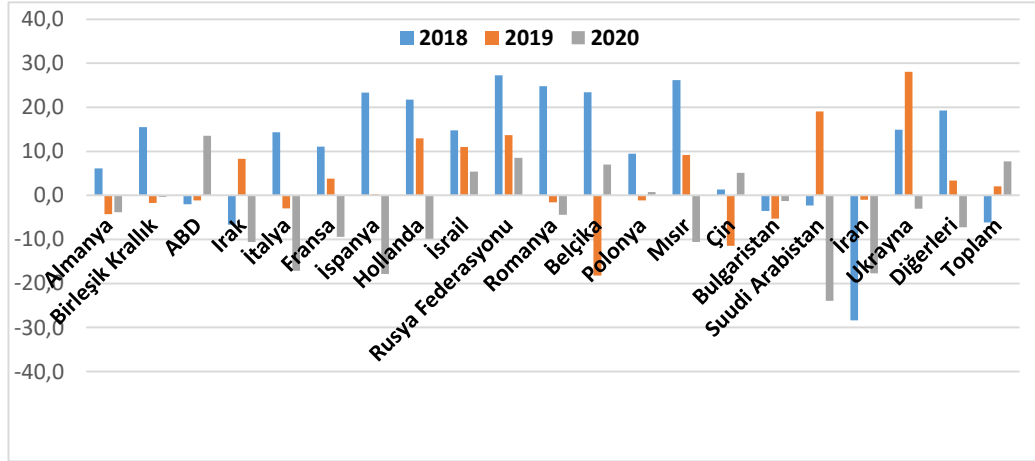

Kaynak: TÜİK, 2022c

Grafik 7; pandemi öncesi ve döneminde ülkelerle yapılan ihracat miktarlarındaki değişiklik oranlarını belirleyebilmek için hazırlanmıştır. 2019 yılında gerçekleştirdiğimiz ihracat miktarına göre, 2020 yılında en çok artış gösteren ülkeler Amerika, Belçika, Çin'dir. Bunun yanında yapılan ihracat miktarı olarak düşünürsek ilk 5 sırada; 15 milyar 975 milyon dolarla Almanya, 11 milyar 237 milyon dolarla Birleşik Krallık, 10 milyar 184 milyon dolarla ABD, 9 milyar 135 milyon dolarla Irak, 8 milyar 75 milyon dolarla İtalya bulunmaktadır. 2019-2020

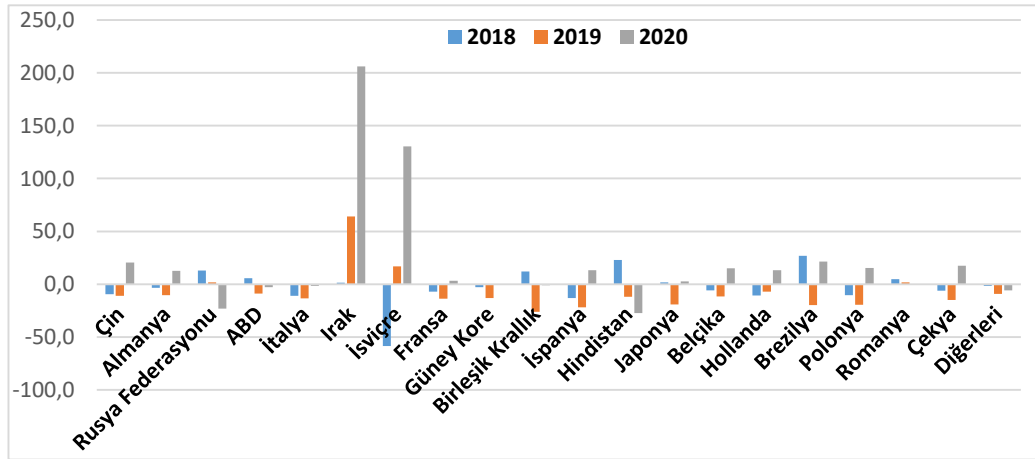
yıllarında gerçekleşen ihracat farkı en çok azaldığı ülkeler; Irak, Hollanda, Mısır, Arabistandır.

Grafik 7: Ülkelere Göre Yıllık İhracat, Bir Önceki Yıla Göre Değişim Oranı (%)

Kaynak: TÜİK, 2022e

Grafik 8: Ülkelere Göre Yıllık İthalat, Bir Önceki Yıla Göre Değişim Oranı (%)

Kaynak: TÜİK, 2022f

Grafik'8; pandemi öncesi ve döneminde ülkelerle yapılan ithalat miktarlarındaki değişiklik oranlarını belirleyebilmek için hazırlanmıştır. 2019 yılında gerçekleştirdiğimiz ithalat miktarına göre, 2020 yılında en çok artış gösteren ülkeler Almanya, Irak, İsviçre, Çin'dir. Bunun yanında 2020 yılında yapılan en çok ithalat miktarı Çin'e aittir. 1. Sırada 10.376 milyon \$ ile Çin'den yapılan ithalat, 2. sırada 9.113 milyon \$ ile Almanya ithalat vardır.

Bu bilgiler doğrultusunda; Türkiye'nin büyüme tahmini olarak, OECD Ekonomik Kalkınma ve İş Birliği Örgütü 2022 yılı için %31, Dünya Bankası %3 e IMF Uluslararası Para Fonu %3,3 oranları olarak ifade etmişlerdir. Ek olarak; tablo 5'te de 2020-2024 Türkiye mal ticareti hedefleri verilmiştir.

Tablo 5: Türkiye Mal Ticareti Hedefleri

	2020	2021(GT)	2022(P)	2023(P)	2024(P)
İhracat (Milyar \$) (GTS)	169,6	211,0	230,9	242,0	255,0
İthalat (Milyar \$) (GTS)	219,5	258,0	282,7	294,0	309,0
Dış Ticaret Dengesi (GTS, Milyar Dolar)	-49,9	-47,0	-51,8	-52,0	-54,0
Dış Ticaret Hacmi (GTS)/GSYH (%)	54,3	58,6	60,4	58,0	56,3
İhracat (Milyar \$) (GTS)	169,6	211,0	230,9	242,0	255,0

Kaynak: T.C Ticaret Bakanlığı, 2021.

Not: Tablo 5'de GTS: Genelleştirilmiş Tercihler Sistemini, GT: Gerçekleşme Tahmini, P: Programı ifade etmektedir.

6. Sonuç ve Öneriler

Dünya tarihinde şimdiye kadar yaşanan hiçbir küresel kriz ya da salgın, Covid-19 un verdiği etkiyi gösterememiştir. Küresel çapta hem sağlık hem de ekonomi bakımından ülkeleri çıkmaza sokmuştur.

Ülke yöneticileri bir yandan can kayıplarına neden olan covid-19 ile savaşırken bir yandan da salgının yarattığı ekonomik sonuçların verdiği zararları kapatmaya çalışmaktadırlar. Covid-19'a karşı uygulanan tedbir ve önlemler neticesinde en çok etkilenen ekonomik faaliyetler arasında hayati önemi olan dış ticaret faaliyetlerinde meydana gelen değişim ve etkiler ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Bütün bunlara ek olarak Türkiye'de dış ticaret salgın dönemine kadar zaten yeterli yapıya ulaşabilecek problemleri çözemediği ve makroekonomik hedeflere henüz ulaşamadığı için pandemiye şanssız bir dönemde yakalandığını vurgulayabiliriz. Üstelik yaşanan dış politika ve jeopolitik nedenli krizler, TL'nin aşırı değer kaybetmesine neden olmuş ve Türkiye'nin ekonomik gücüne zarar vermiştir.

Bu çalışmada kısmen Dünya ticaretine bakılmış, ağırlıklı olarak Türkiye dış ticaretinin pandemi öncesi ve dönemi üzerinde salgının etkilerini ortaya koyabilmek adına ihracat ve ithalat verileri incelenmiştir.

Covid-19'un Dünya Ekonomisi ve Dış Ticarete Etkisi bağlamında; gelişmekte olan ekonomilerin, gelişmiş ekonomilere göre etkilenme oranlarının daha düşük olduğu anlaşılmıştır. Pandeminin yayılma hızını yavaşlatabilmek adına ülkelerin sınırlarının kapatılmasının neden olduğu yorumu yapılabilir. Gelişmekte olan ülkelerin ihracatta yaşadığı düşüşler küresel talep azalmasına, ithalatta yaşadığı düşüşler; dış borç, pandemi ve döviz kuru olarak yorumlanabilir.

Covid-19'un Türkiye ihracatına etkisi incelendiğinde: 2019 ile 2020 yıllarını karşılaştırdığımızda Mart, Nisan ve Mayıs aylarında %18, %41, %40 oranında

daralma sergilemiştir. Bu oranlar ihracatta gerçekleşen son üç yılın en düşük oranların yaşandığını göstermektedir. Ayrıca pandeminin Türkiye'ye gecikmeli girmesinin etkisiyle 2020 Mart ayında, 2019 Mart ayına göre yaklaşık %10 artış göstermiştir. İkinci çeyrekte ise Mart ayına göre yaklaşık %15 daralma ile pandemi etkisini oldukça fazla göstermeye başlamıştır.

Covid-19'un Türkiye ithalatı incelendiğinde; ihracatta olduğu gibi düşüşün en çok olduğu aylar Nisan ve Mayıs aylarıdır. Nisan ayında %25 düşüşle 13.559.417 milyar dolar, Mayıs ayında % 27 düşüş ile 13.393.633 milyar dolar olarak kayıtlara geçmiştir. Her ne kadar pandeminin etkisiyle düşüş eğilimine girmişse de, ihracatla karşılaştığımızda rakamların daha yukarlarda olduğunu görmekteyiz. Bunun sonucu Türkiye ye dış ticaret açığı olarak geri dönmektedir. Bu bağlamda ödemeler bilançosuna da yansımacaktır.

İhracat ve ithalat yapılan ülkelerin incelenen dönem içerisinde değişikliğe uğramasının nedeni olarak, pandemi etkisiyle insan ihtiyaçlarındaki meydana gelen değişikliklere bağlayabiliriz.

İhracatın ithalatı karşılama oranı hemen hemen her ülkede yaşandığı gibi Türkiye'de de düşüş eğilimine girmiştir.

2020 yılının Haziran ayı itibariyle, yasakların kısmen yumuşamaya başlaması nedeniyle ihracat ve ithalat rakamları salgın öncesine ulaşarak, 2021 yılı içerisinde de hedefe doğru gittiği görülmektedir. Fakat aşılama çalışmalarının başarılı bir süreçten geçeceği belli olmadığı ve salgının çeşitli varyantları ile birlikte ne kadar süreceği kestirilemediği için; pandeminin tekrar patlak vermesi ihtimalinde, Türkiye dış ticaretinin aynı daralmaları daha yıkıcı bir şekilde yaşayabileceği düşünülmektedir.

Kırılgan bir ekonominin toparlanabilmesi ve sürdürülebilir olması için neler yapılabileceğini önerilerle bir araya getirmek gerekir. Hizmetler sektörünün pandeminin etkisinden uzun vade de kurtulma durumunda, Türkiye ekonomisi bundan negatif etkilenecektir. Bunu en aza indirmek için Türkiye'nin doğrudan yabancı yatırım çekmeye başlaması, çeşitli vergi erteleme ve muafiyetlerinin gerçekleştirilmesi gibi ekonomik tedbirler sağlanması gerçekleştirilebilir. Tedarik zincirinde pandemi kaynaklı yoğun sıkıntılar yaşanmıştır. Türkiye sahip olduğu jeopolitik konumuyla tedarik zincirinin çeşitlendirilmesinin önemiyle birlikte küresel değer zincirinden daha yüksek paylar alınabilmesi için gerekli politikaları geliştirmelidir.

Destekleyici ve korumacı politikaların, Türkiye ekonomisine olumlu yansımalarını yaşatabilmek için birkaç sektörde değil, tüm sektörlerde uygulanması gerektiğini vurgulamak olumlu durumlar yaratacaktır.

Gelişmekte olan ülkelere biri olarak riskleri belirleyip ve fırsatları iyi değerlendirebilirsek önümüzdeki yıllarda kırılgan ve yapısal sıkıntıların olmadığı bir ekonomi haline gelebiliriz.

Kaynakça

Adıgüzel, M. (2020). Covid-19 Pandemisinin Türkiye Ekonomisine Etkilerinin Makroekonomik Analizi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(37) Bahar (Özel Ek), 191-221.

Akçacı, T., ve Çınaroğlu, M. S. (2020). Yeni Koronavirüs (Covid-19) Salgınının Lojistik Ve Ticarete Etkisi. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 19 (Covid-19 Special Issue), 447-456.

Ateş, E., (2021). Covid-19 Salgınının Türkiye'nin Dış Ticaretine Etkisi: Bir Yapısal Kırılma Analizi. *İzmir İktisat Dergisi*, 36(3), 617-627.

Ay, İ. C. (2021). Covid-19 Pandemisinin Türkiye'nin İhracatı Üzerine Etkileri İçin Bir Analiz. *Joeep, Journal of Emerging Economies and Policy*, 6(1), 41-60.

Borrell, J. (2020). Four Priorities For A Global Pandemic Strategy, *Project Syndicate/The World's Opinion Page*, <<https://www.project-syndicate.org/commentary/global-priorities-covid19-response-by-josep-borrell-2020-03?barrier=accesspaylog>>, Erişim Tarihi: 13.12.2021.

Bozkurt, Y., Zeybek, Z., ve Aşkın, R. (2020). Covid-19 Pandemisi: Psikolojik Etkileri Ve Terapötik Müdahaleler. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(37), 304-318.

Espitia, A., Rocha, N., ve Ruta, M. (2020). Covid-19 and Food Protectionism: The Impact of the Pandemic and Export Restrictions On World Food Markets. *World Bank Policy Research Working Paper*, (925).

Gümüş, A. (2020). Covid-19'un Türkiye Ekonomisine Bazı Etkileri. *Şehir Ve Medeniyet Dergisi*, 6(12), 548-560.

Gün, S., ve Tutcu, A. (2021). Covid-19 Sürecinde Turizm Sektörü ve Türkiye Açısından Bir Değerlendirme. *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi*, 4(6), 530-543.

Işık, A. (2021). Salgın Ekonomisine Genel Bir Bakış. *International Anatolia Academic Online Journal Health Sciences*, 7(2), 135-158.

İzgi, F. (2021). Kovid-19 Sürecinin Konya İhracatına Etkisi. *Bilim-Teknoloji-Yenilik Ekosistemi Dergisi*, 2(1), 31-43

Jean, S. (2020). How The Covid-19 Pandemic is Reshaping the Trade Landscape and What to do About It. *Intereconomics*, 55, 135-139.

Kizilov, V. V. (2021). Some Macroeconomic Consequences of Covid-19: Specifics of the 2020 World Economic Crisis. *Finansovyj Zhurnal-Financial Journal*, (1), 9-27.

Mann, C. L. (2020). Real and Financial Lenses to Assess the Economic Consequences of Covid-19, *Economics in the Time of Covid-19*, 81.

Oran, İ. B., ve Gokmen, M. (2021). Covid-19'un Dünya ve Türkiye Dış Ticaretine Etkileri. *The Journal of Social Science*, 5(10), 377-391.

Saatcioğlu, C., ve Kutlu, R. (2004). Türkiye'nin Dış Ticaret Yapısı Üzerine Bir Uygulama (1993-2002). *Selçuk Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 4(7), 141-155.

Sarkodie, S. A., ve Owusu, P. A. (2021). Global Assessment of Environment, Health and Economic Impact of the Novel Coronavirus (Covid-19). *Environment, Development and Sustainability*, 23, 5005-5015.

Sertkaya, B., ve Seher, B. A. Ş. (2021). Covid-19 Salgınının Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri: Riskler Ve Olası Senaryolar. *Dicle Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(21), 147-167.

Soylu, Ö. B. (2020). Türkiye Ekonomisinde Covid-19'un Sektörel Etkileri. *Avrasya Sosyal Ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(6), 169-185.

Sülkü, S., Coşar, K., ve Tokathoğlu, Y. (2021). Covid-19 Süreci: Türkiye Deneyimi. *Sosyoekonomi*, 29(49), 345-372.

Taşkın, E., ve Akıncı, Ö. S. (2021). Covid-19 Küresel Salgınının Uluslararası Ticarete Etkileri. *Alanya Akademik Bakış*, 5(2), 749-771.

Yıldırım, U. (2021). Covid-19 Pandemisinin Dış Ticaret Üzerine Etkisi: İstatiksel Bir Yaklaşım, *Fiscaoeconomia*, 5(1), 280-295.

WHO (2020), Director-General's opening remarks at the media briefing on COVID-19, <<https://www.who.int/dg/speeches/detail/who-director-general-s-opening-remarks-at-the-media-briefing-on-covid-19---5-march-2020>>, Erişim: 13.12.2021).

T.C. Sağlık Bakanlığı, (2021a), <https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66135/1-yeni-koronavirus-sars-cov-2-nedir.html> (Erişim: 04.04.2022).

T.C. Sağlık Bakanlığı, (2021b), <https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66935/genel-koronavirus-tablosu.html> (Erişim: 06.04.2022).

T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve bütçebaşkanlığı, (2021a:8), <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2021/09/Dunya-Ekonomisinde-Son-Gelismeler-2021-Yili-2-Ceyrek.pdf> (Erişim: 18.12.2021).

T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, (2021b), <https://www.sbb.gov.tr/buyume/> (Erişim: 06.04.2022).

T.C. Ticaret Bakanlığı, (2021:22), https://ticaret.gov.tr/data/5e18288613b8761dccc355ce/Ekonomik%20Görünüm%20Şubat%202022_1.pdf (Erişim: 06.04.2022).

TUSEB, (2021:29), <https://www.tuseb.gov.tr/tuspe/uploads/yayinlar/makaleler/pdf/21-08->

2020__5f3f6e1402cc2__tusperapor02_covid-

19_pandemi_yonetiminde_turkiye_ornegi.pdf (Erişim: 12.12.2021).

TOBB, (2021a:3), <https://tobb.org.tr/Documents/yayinlar/2021/77ER.pdf> (Erişim: 17.12.2021).

TOBB, (2021b:4), <https://tobb.org.tr/Documents/yayinlar/2021/77ER.pdf> (Erişim: 17.12.2021).

TOBB, (2021c:6), <https://tobb.org.tr/Documents/yayinlar/2021/77ER.pdf> (Erişim: 17.12.2021).

TUİK, (2022a), <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/getkategori?P=dis-ticaret-104&dil=1> (Erişim: 05.04.2022).

TUİK, (2022b), <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/getkategori?P=dis-ticaret-104&dil=1> (Erişim: 05.04.2022).

TUİK, (2022c), <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/getkategori?P=dis-ticaret-104&dil=1> (Erişim: 05.04.2022).

TUİK, (2021d), <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?P=Dis-Ticaret-Istatistikleri-Ekim-2021-37422> (Erişim: 12.12.2021).

TUİK, (2022e), <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/getkategori?P=dis-ticaret-104&dil=1> (Erişim: 05.04.2022).

TUİK, (2022f), <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/getkategori?P=dis-ticaret-104&dil=1> (Erişim: 05.04.2022).

IMF, World Economic Outlook, (April 2021a:141), <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2021/03/23/world-economic-outlook-april-2021> (Erişim: 06.04.2022).

IMF, World Economic Outlook, (April 2021b:142), <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2021/03/23/world-economic-outlook-april-2021> (Erişim: 06.04.2022).